

Utenfor Elim stemmelokale 13. august 1905,
* Jærmuseet.

Unionsoppløsningen

Valg og kongebesøk i Sandnes

ERNST LAPIN

Året 2005 har stått i «unionsoppløsningens tegn» med arrangementer og markeringer rundt om i landet for å kaste lys over og minnes at det i år er 100 år siden unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst. I historisk perspektiv er 100 år kort tid, men for nåtidens mennesker er det så lenge siden, at glemselens slør har lagt seg over hendelsene som Ernst Lapin omtaler som en «forventningsfull krise». Han tar oss med tilbake til spennende dager i Sandnes og Høyland i 1905. Forfatteren er historiker og rektor på Trones skole i Sandnes. Han har skrevet en rekke artikler om lokalhistoriske emner.

25. november 1905 steg Norges nye konge, Haakon VII, i land på Vippetangen brygge i Oslo. Forut for denne begivenheten hadde hele landet vært igjennom noe som kanskje best kan betegnes som en «forventningsfull krise». «Forventningsfull» fordi de aller fleste av landets innbyggere hadde sagt farvel til unionen med Sverige og nå så fram til kongens ankomst. «Krise» fordi landet lett kunne ha blitt ført inn i en krig mot naboen og den hundreårige unionspartneren.

Landets forskjellige byer og distrikter hadde alle vært igjennom to folkeavstemninger som begge skulle prege landets fremtid, og året etter hadde store deler av befolkningen i alle fall fått et glimt av landets nye konge. Også ladestedet Sandnes og herredet Høyland som faktisk omkranset hele byen, hadde hatt sine avstemninger og sitt kongebesøk. Vi skal i det følgende

se litt på opptakten til og selve valgene i Sandnes. Deretter vil vi beskrive kongefamiliens korte opphold i byen året etter, i juni 1906.

1. august 1905 gjengav Stavanger Aftenblad m.a. følgende under overskriften:

«OPPGJØRET»

«Opraab til velgerne»

Stortinget har besluttet at forelægge de norske vælgere det spørsmål, om de er enige i den stedfundne oppløsning av unionen eller ikke. Man ønsker herigjennem at gi udenverden et klart og uimodsigelig vidnesbyrd om, at Stortinget har handlet i fuld overenstemmelse med nationens vilje, når det den 7. juni fattede sin enstemmige beslutning om at opløse unionen, der var blitt uforenelig med Norges stilling som selvstendig stat.

Folkeafstemning

angående Unionens Oplosning grundet paa Storhøjets Beslutning af 28/7 05 foregaar for **Hoiland og Sandnes** i „**Glind**“ den 13de August fra Kl. 1—5 Efterm.

Alle, der har statsborgerlig Stemme- ret og er indførte i Mandtallet for 1903, har Adgang til at stemme. De, som var indførte i Hoilands eller Sandnes Mandtal i 1903, men senere er bort- flyttede, kan stemme i Hoiland ved at sende Valgstyret almindelig Forsalbs- anmeldelse. De, som er tilflyttede Hoilands Valgsogn og er indførte i Mandtal andesteds, sender Forsalbsanmeldelse med Stemmeseddel til Valgstyret i det Valg- sogn, hvori de boede i 1903. De, som onsker sig indførte i Mandtallet, maa personlig melde sig hos Undertegnede inden 9. August Kl. 8 Aften. Mand- tallet ligger til Eftersyn paa Lensmands- kontoret 11te August.

Hoilands Valgstyre, 3dje Aug. 1905.
N. Lima.

Bekjentgjørelsen om folkeavstemningen i Stavanger Aftenblad 07.08.1905.

Det vil for enhver vælger være en ære og hellig fedre- landsk pligt at afgi svar paa det opstiledte spørsmåal. Her vil alle nordmænd mødes. Alene ved et mandjevnt fremmøde kan affstemningen faa sin fulde værdi som udtryk for det norske folks vilje og dermed ogsaa bli et

Laugmandsgaden 3. —

Kolonialvarer til Hush.

Bane. (B)

Foredrag

afholdes i Haandværkerhallen Lørdag d. 11. ds. Kl. 7 Em. præcis af Hr. Over- retssagfører Dahl om Republikken.

Alle indbydes.

Komiteen for Nei-Stemmer.

Folkeafstemningen.

Foredrag i Aften (Fredag) Kl. 8 af Læreren **N. Lan- geland** og **N. Mohus** i Folkets Hus.

Singr. socialdemokr. Forening.

Overlæge Klaus Hanssen

holder foredrag

Lørdag eftermiddag Kl. 6

i Arbejderforeningens sal.

Folkehøjskolebestyrer L. Efteland

fra Høyskolen i Bergen kommer eller Anstalt:

Foredrag paa Høyskolen i Bergen Kl. 8 i Aften om den 11te ds. 1905.

Foredrag Kl. 8 i Høyskolen i Bergen om den 11te ds. 1905.

Kongedømme eller Republik.

Offentligt Møde i **Folkets Hus** Lørdag Aften Kl. 8. Fore- drag af Bagermester **R. Gabrielsen** og Han- delsen **J. T. Sviland**. Alle indbydes. Pri Adgang.

Arbejderpartiets Valgkomité.

Kongedømme eller Republik.

Offentligt Møde i **Bethesda** Lørdag Aften Kl. 8. Foredrag af Bestyrer **A. Wereld** og Lærer **Johan Gjostein**. Alle indbydes. Pri Adgang.

Arbejderpartiets Valgkomité.

Indledning, Folkeafstemningen

Det Bergenske

2) Til Kristiania og

3) Til Hamborg via

1) Til Kristiania

1) Til Kristiania

1) Til Hamborg via

1) Til Bergen og

2) Til Tromsø

1) Til Bergen via

1) Til Valøe og

Mandag 13. Nord-

Golds eksped.

Barri

Kl. 8—10: In-

• 11: In-

• 12—1: Mi-

• 2

• 5—6: F-

• 7—8: F-

• 8—9: A-

• 9: F-

Folkehøyskolebestyrer L. Efteland besøkte Figgjo. Stavanger Aften- blad 10.11.1905.

værn for selvstendigheden og en garanti for freden. Jo flere der stemmer, des sterkere vil Norges sag staa. Mød derfor alle. ¹⁾

(Forkortet)

Valget skulle finne sted søndag 13. august 1905.

2. august 1905, dagen etter oppropet, fulgte avisen opp med «Regler for folkeavstemningen». Her ble det m.a. presisert at det bare var manntallet på stedet som var grunnlaget for avstemningen, at manntallsføreren hadde ansvaret for å sørge for at valgstyret trådte sammen og valgte leder, at avstemningen ble mest mulig omfattende, og at valget skulle kunngjøres på en for- svarlig og god måte. ²⁾

Den mest forsvarlige måten var selvsagt å annon- sere i avisene når og hvor valget skulle finne sted. I begynnelsen av august 1905 averterte de fleste valg- styre i dagsavisene, både en og flere ganger. Kom- mende leder av valgstyret i Høyland og Sandnes, lens- mann og magistrat Lima påtok seg denne oppgaven for de to kommuners del med m.a. 2 bekjentgjørelser i hver av Stavangers 4 aviser. ³⁾

Imidlertid var det ikke bare landets ledende politiske myndigheter som ønsket et stort frammøte ved stem- meurnene. Også lokalpolitikerne og de lokale partiene i distriktet agiterte for saken. Et nytt opprop «Til alle stemmeberettigede i by og bygd» ble offentliggjort i dagsavisene rett før valget. Kunngjøringen var under- tegnet av de lokale politiske lederne i alle de rådende partier i Stavanger fra den konservative forening til Stavanger sosialdemokratiske forening. ⁴⁾

I mellomtiden gikk forberedelsene til valget sin gang. Det var viktig å markere at 13. august var en stor dag for landet.

I Sandnes ble folket oppfordret til å heise alle flagg. Musikkorps skulle spille valgdagen, og det ble antydnet at sakførere og leger i byen ville følge Stavangers

Til

Stemmeberettigede i by og bygd.

Unionen med Sverige er opløst ved Høytidsbeslutningen af 7de Junj.

For at gløbe udenfor den et stort og ulmende ildtændt om, at bered et hændt i fuld overensstemmelse med nationens vilje, har Stortinget be- stuttet at forelægge de norske vælgere det spørsmål:

„Om de er enige i den nedfødte opløsning af unionen eller ikke“.

Spørsmålet: Norges fremtidige statsform foreligger ikke ved denne folke- afstemning.

Albrig har norske vælgere været faldet til uenigheden i en for fedrelandet mere betydningsfuld tid, og aldrig er deres inderste følelse blevet i en større sag.

Det vil for enhver vælger være en ære og en hellig fedrelandsk pligt at gløbe sit ja ved valgurnen.

Alle bør møde.

Jo flere „Ja“er, desto stærkere vil Norges sag staa.

Hvert „Ja“, som lægges i valgurnen, vil være et fremskridt for Norges selvstændighed og gløbe garanti for den gamle unions afslutning i fred.

Hver skal sig for ansvar ved at lade hjemme, idet enhver hjemmefidder forlægger Norges sag.

Alle anmodes om at virke sammen til folkeafstemning. Søndag den 13. august.

Enhver kan gløbe sit: ved selv at møde, ved at faa andre til at møde, eller ved at faa sig selv fra dem, som er hindret fra personligt fremmøde.

End den 13. august blive en fedrelandsk dag, da ellers friheden og uenige mænd rækker hinanden haanden til frastigt værn om det, som er arbeidet frem i stærk lykke og er blevet en gløbe, for os alle.

Stavanger den 7de august, 1905.

Stavanger venstre- lag	Stavanger gamle konservativ forening
Eeren Arstad.	Gane V. Rald.
Stavanger na- konservativ forening	Stavanger moderate forening
R. Rude.	Fr. Rieppe.
Stavanger gamle moderate forening	Stavanger yngre konservativ forening
A. Lima.	G. Lütcherath.
Stavanger arbeideres demokratisk forening	Stavanger gamle venstreforening
Joh. S. Røed.	G. A. Steinhed.
Stavanger frivillige forening	Stavanger socialdemokratiske forening
Edmund Rik.	A. Wereld.

Hvilken styreform skulle Norge ha? Stortinget spør folket. Stavanger Aftenblad 08.08.1905.

eksempel med å gi gratis bistand til de som trengte hjelp for å delta i valget. ⁵⁾

Distriktets aviser fortsatte å bidra med stoff som skulle påvirke til at alle stemmeberettigede møtte fram, – og kanskje enda viktigere, stemte ja til unionsopp- løsningen?

To eksempler som hver for seg viser spennvidden i agitasjonen kan tas med her. De ble begge trykket i Stavanger Aftenblad den siste fredagen før valget. ⁶⁾

Under overskriften «Spørsmål og svar om unions-oppløsningen» ble leseren konfrontert med en rekke spørsmål som det egentlig var svært vanskelig å gi andre svar på enn de som spørsmålsstilleren ønsket å få. Eksempelvis:

Spørsmål: Kan Stortingets beslutning om 7. juni omgjøres?

Svar: Nei! Ti derved vilde vi tabe vor selvstendighet og blive tvungne ind i lydrige forhold til Sverige. Nei! Ti 99 av 100 stemmeberettigede vil svare Ja.

Spørsmål: Nytter det at svare Nei eller sidde hjemme?

Svar: Nei! Vedkommende skader sit fædreland ved at give Sverige anledning til at se, at der er folk i Norge som stemmer etter svenskernes ønske. Svenskerne ønsker at vi ikke skal være et enig folk, men et splittet folk. Hver den som stemmer Nei eller sidder hjemme hjelper storsvensken; ingen nordmand må gjøre dette!

Spørsmål: Forebygges krig, naar man svarer Nei eller sidder hjemme?

Svar: Nei! Tvert i mod. Hvis storsvensken ser at vi er splittede i partier, kan han fristes til å angripe; Ser han at vi er alle som en mand, da vil sagen staa gandske annerledes, da vil krig være ganske udelukket. ⁶⁾

(Forkortet)

Forfatteren av dette innlegget forsøker, og lykkes svært bra må vi vel si, i å appellere til leserens fornuft og intellekt. De som velger å stemme nei eller å sitte hjemme; de er verken gode nordmenn eller spesielt smarte. DE bidrar med sin holdning både til krig og okkupasjon, og hvem hadde vel lyst til det?

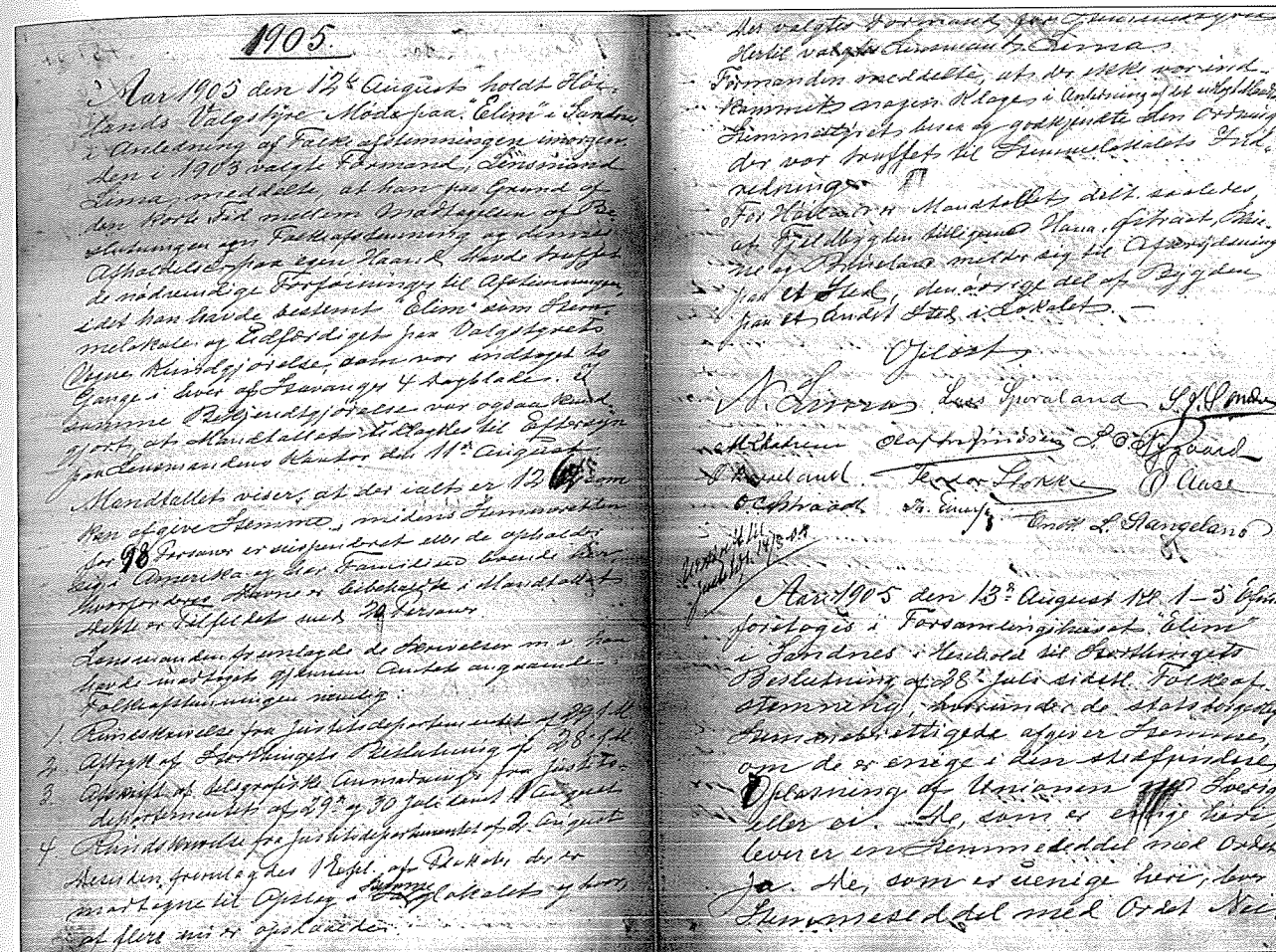
På samme side i Stavanger Aftenblad ble også diktet «13. august» presentert. Det var skrevet til tonen: «No livnar det i lundar», og vi skal gjengi noen strofer av dette:

Nu jubler Norges sønner,
Hør ekkoet rundt strand!
Det er mange bøønner
For frigjort fedreland.

Nu må ei nidding findes
Vor tredje høitidsdag
Kun enhedskrandsen bindes
– betænk den store sag.

Aarhundreder mon svinde
I tidens dunkle hav.
Før Norge kunde vinde
At reise sig af grav

Retferdig kun er Norges sag
– nu verden får besked!
Han som oss dette landet gav
Han styrer nok til fred! ⁶⁾

Utdrag fra Høyland valgstyres protokoll. Interkommunalt arkiv.

Dikteren her har samme målsetting som forfatteren av artikkelen over; nemlig påvirke flest mulig til å stemme «JA», men det blir brukt helt andre virkemiddel. Her spilles det på følelser og emosjoner.

Tonen til diktet er valgt med omhu. Når det «livnar i lundar» kommer våren etter en lang kald vinter. Det blir lett å tenke at friheten i Norge til sist kommer etter et langt mørke under andre lands styre. Den samme

lettelsen oppleves i strofen som handler om at Norge endelig kom seg opp av graven etter mange hundre år. Forfatteren unnsår seg ellers ikke fra å dra religiøse overtoner i diktet. Siste gjengitte strofe viser at han nok mener at den allmektige står på Norges side i striden, og hvem kan tape da?

Appellene til norske velgere, enten de nå bodde i Sandnesdistriktet eller andre steder var, som vi har sett, av svært variert karakter. Alt fra sentral- og lokalpolitikere til skribenter av ymse slag forsøkte å påvirke de stemmeberettigede. Midlene som ble tatt i bruk varierte både i kvalitet og i innhold. Felles for dem alle var at de ønsket et stort frammøte og et «stort JA» til unionsoppløsningen. Om noen i det hele tatt gikk inn for å fortsette unionen med Sverige, så kom de i alle fall ikke til orde i avisene.

Det var med denne opptakten til valget som bakteppe at Sandnes og Høylands valgstyre møtte på Elim lørdag 12. august for foreta de siste forberedelser til valget. For anledningen utgjorde Sandnes og Høyland et valgsogn, og følgelig var både ladestedet og bygda ansvarlig for at valget ble gjennomført.⁷⁾

Valgstyret var sammensatt av i alt 12 personer. Det var kjente menn både fra distriktet som gårdbruker Enok L. Stangeland, lærerne O.A. Nygaard og Lars Sporaland, teglverkseiere O. C Østraadt og kjøpmann O. Aase. Det første styret gjorde var å velge lensmann Lima til formann. Han hadde allerede sørget for at valget var behørig kunngjort i avisene. Nå gikk han igjen om lovgrunnlaget for valget og konstaterte at det var 1264 stemmeberettigede i valgsognet. Ikke alle av disse

hadde stemmerett, enten fordi de var flyttet eller av andre grunner ikke oppholdt seg i sognet. Ellers var det ikke kommet inn noen klager på oppsettingen av mann-tallet.

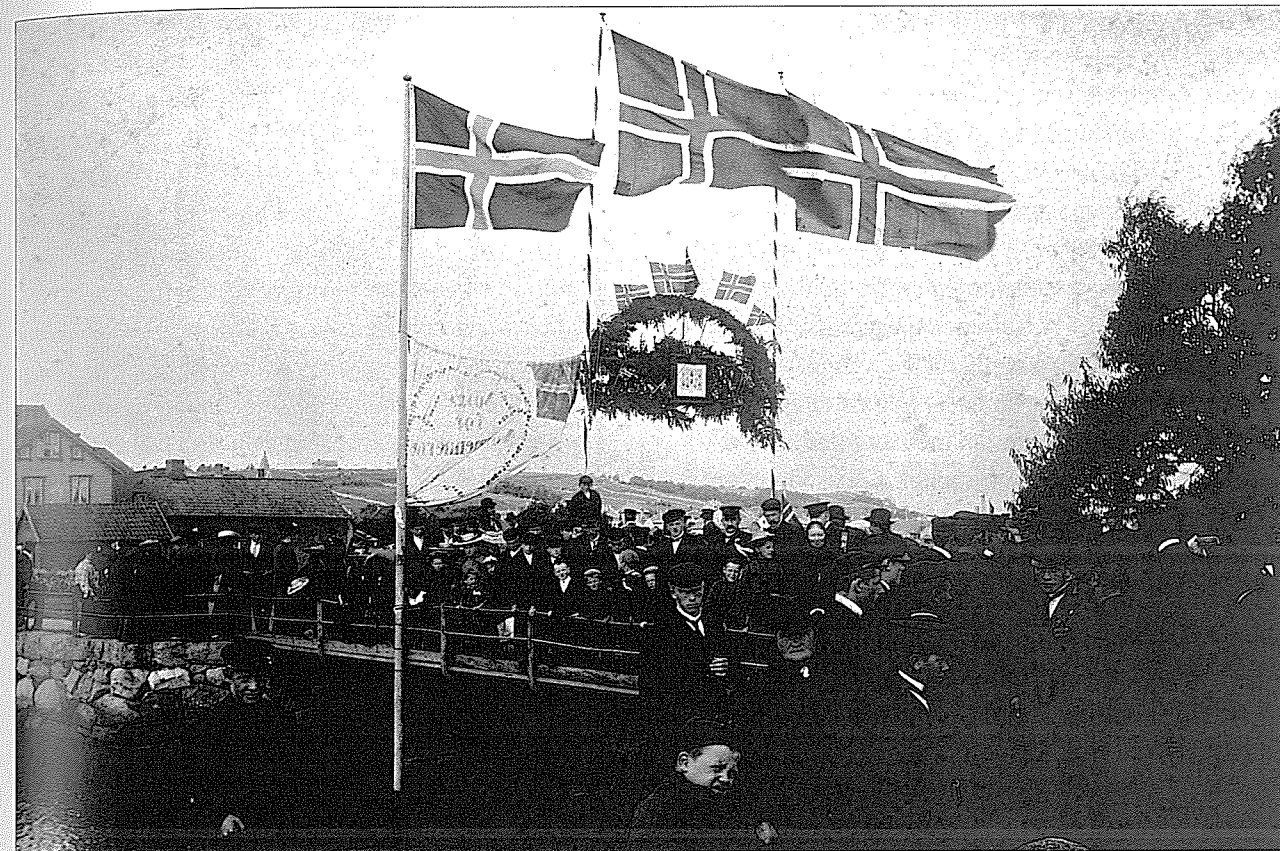
Valgstyret sluttet med å godkjenne «*Stemmelokalets Indretning*», dvs. hvordan lokalet var innredet for best å kunne ta i mot velgerne, mellom annet ble lokalet delt inn slik at velgere fra Sandnes kunne avgi stemme et sted og velgere fra Høyland to steder alt etter hvor de var bosatt i bygda.⁸⁾

Alt var med andre ord klappet og klart til neste dag. Den begynte med at byens musikk-korps marsjerte inn i valglokalet med tonene fra «*Ja vi elsker*».⁹⁾

Deretter ble følgende notert i valgprotokollen: «*Aar 1905 den 13.de August foretoges i Forsamlingshuset «Elim» i Sandnes Valg i henhold til Stortingets Beslutning af 28. sidst Folkeafstemning, hvorunder de statsborgerlige stemmeberettigede afgiver Stemmer om de er enige i den stedfundne Opløsning af Unionen med Sverige eller ei. De som er enige heri, leverer en Stemmeseddel med Ordet Ja. De som er uenige heri, leverer Stemmeseddel med Ordet Nei...*

Mødet begynte med nogle indledende Ord af Formanden, hvorefter denne oplæste §§ 50–53 af Grundloven, samt Storthingets Beslutning af 28.de Juli sidst. Herefter gav Formanden retledende Oplysninger om hvorledes Stemmegivingen skulde foregaa...

I Endeværelset var indrettet 6 aflukkede Rum til Indtagelse af Stemmeseddel i Konvolut. Afstemningen foregik i det hele efter de i Mandtallsloven forskrevne Regler.

Utenfor «Elim» stemmelokale. * Jærmuseet.

I Sandnes og Høyland avla 1195 personer sin stemme. Formannen hadde før valget mottatt 66 forhåndstemmer. På valgdagen mottok styret 75 forhåndstemmer, altså i alt 141 forhåndsstemmer. Ved opptellingen viste det seg at 13 av disse måtte forkastes. Årsaken til forkastelsene var forskjellige. Fem hadde lagt inn utset-

telsesfølgeskrivet i samme konvolutt som stemmeseddelen. To var ikke oppført i manntallet. Fire stykker hadde både forhåndstemt og møtte opp på valgdagen og som sådan var frammøtet gyldig, men forhåndstemmene måtte strykes. En person mottok fattigunderstøttelse og fikk ikke stemme av den grunn, og en hadde sendt inn to forhåndstemmer.

Da selve opptellingen var ferdig ved kl 5.00 ettermiddag, viste det seg at det var i alt *1186 ja-stemmer; ingen nei-stemmer; og en blank seddel*. Det hadde i utgangspunktet vært 1264 stemmeberettigede, altså et frammøte på 93,8 %, noe som må kunne betegnes som meget godt. At noen skulle stemme blankt, var nok ikke ventet. I hele landet var det bare 184 nei-stemmer. ¹⁰⁾

Det er ukjent om blanke stemmer i det hele ble registrert på landsbasis. Fra avisenes gjengivelse av stemmeresultatene ser det ikke slik ut. Stavanger Avis nevner likevel fenomenet og undrer seg på om den stemmen var kommet inn i konvolutten med en tilfældighet? ¹¹⁾

Det var da heller ikke i noens interesse at blanke stemmer virkelig ble registrert. Vi kan konstatere at denne stemmeseddelen egentlig ikke ble talt med i Sandnes. Heller ikke valgstyret kommenterer den på noen som helst måte.

En kan spekulere på om den blanke stemmeseddel var et resultat av slurv, eller om det var en som på sin måte ønsket å protestere mot unionsoppløsningen? Ellers ble det registrert som svært positivt at bare fire personer kunne sees på som hjemmesittere. De andre fraværende hadde gode grunner for sitt fravær.¹²⁾

Samtidig som avstemningen foregikk i valglokalet, skjedde det andre ting i byen. I den anledning må vi ty til Stavanger Aftenblads korrespondent som så langt fra la fingrene i mellom da han skildret det som foregikk:

«Sandnes er fra den tidligste morgen iført festskrud. Flag til tops over alt. Nationalfargede dekoratio-

ner i kjøbmændenes vinduer, ligesom ogsaa en del private har prydet vinduene med smaa flag. Af mer fremtredende dekorationer skal kun nævnes gullsmed Imslands butikk, hvor der paa en bund i nationalfarger er dannet et stort «JA» af smykker. Th. Idland har en dekoration i nationale farger tværs over gaten. I nærheten af «Elim» er reist en æresport rikt dekorert med flag og grønt.

*I et flag sees inskriptionen «Norge for nordmenn»
Midtpartiet i æresporten dannes af 9 af Aftenbla-
dets regeringsbilleder indsat i ramme og med Nor-
ges vaaben over. Foran «Elim» er reist store flag,
samt en hel del smaa, paa væggen et stort «JA» paa
hvid bund med grønt rundtom.*

Kl. 8 aabnedes festlighederne med musikk gennem gaderne; ogsaa musikken havde skafet sig et norsk flag, i hvis ene hjørne stod indskriptionen «Ja».

Kl. 10 gudstjeneste i kirken, som blev en gribende høitidelighed, Provst Ottesen, der forrettede, holdt en varm tale for dagen, og ved gudstjenestens slutning afsang menigheden et par fædrelandssange.

Kl. 12? gikk folketoget fra Simonsbakken. Tilslutningen var enestaaende, og det er efter uttalselsene det største, der har været seet på Sandnæs. Ved æresporten hilsendes regjeringen med et nifol- dig hurra, hvorefter fædrelandssangen spilledes.

Magistraten, hr. lensmand Lima, og det øvrige valgstyre fortjener vor kompliment for deres greie anordning ved stemmegivingen, der bevirkede hurtig fremme af valgforretningen. 13)

til veljarar i Stavanger amt.

Det fiske politiske hendingerne fællar herst paa o/s. Spursmaalet um form for landsfogt er aa ting og ridsfogt gjort um til eit spursmaal um fongesemne og kongemaal. Det, som me iftfe vidde leggia o/s uppi. stal me soore faa eller nei til, og vilsoart fongedome eller fristal, som det fjyrt burde fprøst um, og som eit landt burde faa høve til aa røysla nyet, det stal me iftfe faa segja noto um — i formi daa.

All stal avgerast i utrøysd høst, so me iftfe fæd til aa umeanda of til dette hem altaat den toingande magti, som bet for mange ligg i trugsmaalet fraa regjeringi um aa gaa av, ifall hoi iftfe fæd gøbfens ffortingsfullmagti til aa velja prins Carl aa Danmark til fonge.

Naar bet er foleis fielt, hoi vel bet, som nysser aa røysla for fristal, mest hug til aa halva seg burte fong avregningum. Men med bet hem bet til aa ftaa foleis ut, at alle ni hova fongedome, i faden for som me veit, at eit ffort tal aa veljararne vidde hova republik, i ffall det funde segia fi meining i ftaare fformer og utan det frast, som ligg i, at ridsmaalet segjer seg aa visja gaa av.

Stal me daa iftfe tegje og halva o/s burte, et bet ingi onnor raad enn aa røysla intet fongedal ved aa ftaa nei paa spursmaalet um aa gjeva ridsmaalet fsv til aa velja prins Carl aa Danmark.

I dette Nei vil me iftfe hova lagt for dagen nokon malvisje fofte met prins Carl eller noto anna fongesemne. For o/s gjeld bet aa ftaa den nye ftaatsformi og berre dette.

Unbefristeme hov bifor funne bet paafrast aa venda o/s til veljararne i amtel um den avregningi, som fyre fteud. Dette ftaa me iftfe gjera i vinstre fitt namn, daa det iftfe hove fyre tid til aa ftaa arbeidet fyre fristal uppfert paa vinstre fi fofstia, og daa det i vinstre iftfe er berre ei meining um ftaatsformi.

I friboms og framfings namn lgt me ftaa beda alle, som vil fristal, at det ftaarst meglest fel i gang arbeid til aa faa folf fram aa røysla Nei den 12te og 13de d. m.

Brut det begar og maalar, som me fteuner færa vali og fraa folfavregningi den 13de auguft. Faa um i manueltt nye folf, som fann foma ber. Faa fristalomevnerne fram paa avregningedagen. Sui fyre fforfallemedingar. D. f. b.

No er det biforiftit, afidsmykt fote. Stal me ftaa fristalen utan revolution, lgt bet vera no. Fæd me eit fongehug, vert det uraad aa byta ftyringsform utan aa fæta fraa bet ein reit, og bet gjeng ein iftfe til, utan fo ferlege hove byd bet.

Rat o/s difor arbeida for fristalen no, meban det er tid, fo fant me trur, at bet er den ftyringsform, som høver i eit land af bonder og borgarar, eit land, som hem vant seg av med fongesmas i 500 aar og vore utan abel i bet fiste par mannafdrar.

Daa Maduev, gaardbruger, Hole
 Ole Bjelland, b. a., gaardbruger, Fjeller
 T. Bjerkreim, landgaarder, postlaaber, Bjerkreim
 S. T. Drange, gaardbruger, Bjelland. D. J. Eide, firtelanger, Kvabønnes
 William Espeland, lærer, gaardbruger, Sole
 Th. Einarson, ordforer, Høiland. Tharstein Joosan, gaardbruger, Joosan
 Lars M. Gaard, gaardbruger, Slaare
 Tollef Gjerdem, lensmand, gaardbruger, Bjerkreim
 J. Olsen Hauge, gaardbruger, Tøsteland
 S. Hauge, fhaferfifteljer, Reuneso. D. Englen, ordforer, Slaare
 Andreas A. Sole, gaardbruger, Sole
 T. Jidsdal, ufiftutlingsformand, Sand. A. S. Joa, gaardbruger, Gaaland
 Vernh. Jelle, lensmand, Fjuna. A. D. Kleppe, gaardbruger, Røp
 E. Kolbenstædt, lensmand, Bjelland
 Hne Leide, fiftredere, Slaare
 Gultorm Lauvnes, gaardbruger, Fjuna. P. Mønste, gaardbruger, Røp
 E. T. Rygaard, lensmand, Slaare. A. Slaaden, gaardbruger, Fjuna
 Felge Møstaf, gaardbruger, Bjelland. Valentin Høfde, gaardbruger, Slaare
 Rand. Sæviison, antafstolefifteljer, Fjuna
 A. Sandemark, gaardbruger, Bjelland
 O. Skjumbaf, firtelanger, gaardbruger, Fjeller
 Simon Sloge, firtelanger, Slaare. Penibis Slange, gaardbruger, Tøsteland
 Thomas B. Slange, gaardbruger, Tøsteland
 A. Steimnes, firtelanger, Sand
 G. A. Steimnes, firtelanger, gaardbruger, Røp
 D. A. Sæviison, fanejunter, Høiland. Arfifion J. Sørbang, gaardbruger, Slaare
 Johs. A. Tobnem, gaardbruger, Høiland. Ebu. Thofen, gaardbruger, Jelle
 Th. Thofen, lensmand, gaardbruger, Jelle
 Erit Thuef, ordforer, Kvabønnes. Madue Uloif, gaardbruger, Kvabønnes
 Jakob G. Vil, overtretsfogter, Høiland.

Noen ville ha «fristat». Stavanger Aftenblad 08.11.1905.

Så langt Stavanger Aftenblad og 13. august 1905 på Sandnes. Over hele distriktet ble det arrangert lignende feiringer. Disse lignet umiskjennelig på 17. mai-markeringene, men kanskje akkurat denne gangen var dagen enda mer preget av alvor? En krig med svenskene lurte i kulissene. Dessuten gjaldt det å overbevise, ikke bare unionspartneren, Sverige om at nordmennene ville og kunne stå på egne bein, men også stormakter i Europa som England og Tyskland. Resultatet på landsbasis ble da også overveldende med 368 208 stemmer for unionsoppløsningen.¹⁴⁾

De overbevisende tallene gjorde nok inntrykk på de fleste utenforstående, også på prins Carl av Danmark som hadde blitt spurt om å bli Norges nye konge. Imidlertid ønsket han å være helt sikker på at det norske folket virkelig *ville* ha *ham* til monark, og bare en ny folkeavstemning kunne bringe klarhet i spørsmålet om landets befolkning ønsket kongedømme eller republikk.

Datoene for denne avstemningen ble satt til 13. og 14. november 1905. Også dette valget hadde sitt forspill og sin valgagitasjon om enn kanskje i litt mer moderat grad sammenlignet med augustvalget.

Lokalavisene i Stavanger ser også ut til å ha gjort sitt for å aktualisere og bekjentgjøre valget. 6. november offentliggjorde Stavanger Aftenblad en oversikt over landskjente personer som talte i anledning avstemningen. Blant forkjemperne for kongedømme nevntes Jørgen Løvland, statsråd Christian Knudsen og Carl Berner. Mens motstandere og republikkvennlige var Gunnar Knudsen, statsadvokat Johan Castberg, gods-

eier Wollert Konow, Gunnar Heiberg og Halvdan Koht.¹⁵⁾

På samme måte som ved forrige valg i august, så engasjerte også foreninger og lokalpersoner seg i valget. Noen med kritikk over framgangsmåte og opplegg av hele avstemningen, andre med personlige syn som muligens kunne påvirke medborgere.¹⁶⁾

Av de mest interessante kan nevnes et innlegg fra innsenderen Arne Halgjem. I et inserat kalt «Kongedømmet og afholdssagen» skrev han følgende:

«Det er noget vi vet saa godt fra før ogsaa: Et lands kongeslot er rusdrikkens fasteste borg, en borghvorfra afholdssagens motstandere i det allerlengste vil modstaa ædruelighedsvennernes angreb. For mig staar det saa, at jeg vilde skade de høieste interesser og bestrebelser i det jevne folks liv, om jeg gav mit ja til indførelse af et hoff her i landet. Særlig er jeg sikker paa at jeg vilde gjøre den store afholdssag en lei bjørnetjeneste, om jeg gikk hen og stemte for hoffet.

*Derfor stemmer jeg «NEI».*¹⁷⁾

Det er usikkert om andre i avholdsbevegelsen delte dette synet på kongedømmets og hoffets drikkevaner, men det er i alle fall sikkert at avholdsbevegelsen sto meget sterkt i Sandnes i disse årene.

Ellers hadde en annen ganske godt kjent person fra Sandnes, Maurits Kartevold et litt annet, og kanskje noe mer nyansert syn, på saken. Han skrev:

Efter min sympati for det 19. aarhundredes humanitet og fornuftsfilosofi burde jeg sympatisere med

republikanerne; men jeg maa aabent tilstaa at jeg tror, vi gjør klogere i at holde paa vor grundlov og vor frihed, som den herved kan utvikle seg. Valget av Carl med sin engelske gemalinde tror jeg er et heldig valg. Vi vinder ogsaa derved mer og mer Europas sympati, som vi behøver paa flere omraader.

*Erfaringer har gjennom aarene vist at i nordmænd er udsat for hissige og uvettige partikampe. Disse vil skade oss paa alle vore næringsveie og i hele landets anseelse; de vil skade paa alle omraader. Svensken er heller ikke borte og vil med all letthed kunne marsjere ind viss vi staar med huen i haanden.*¹⁸⁾

Mens denne avispolemikken pågikk foretok valgstyret i Sandnes de samme forberedelsene som ved forrige valg. Valget ble kunngjort i avisene, men i tillegg ble det også bekjentgjort i Høyland kirke. Et valgstyre sammensatt av 12 personer, stort sett de samme som ved valget i august, trådte sammen på valgdagene. Lensmann Lima ble på nytt valgt til leder, og mann-tallet for valgsognet sjekket. Diverse endringer hadde funnet sted.

Imidlertid hadde dødsfall og innflytninger nesten utlignet hverandre, så antallet stemmeberettigede hadde bare sunket med tre til 1261 personer fra august-valget.¹⁹⁾

Begge valgdagene ser ut til å ha gått fredelig og rolig for seg i Sandnes. Da stemmene ble talt opp, kunne følgende noteres i valgprotokollen:

Et vakkert par. Stavanger Aftenblad 18.11.1905.

*«Efter at de godkjente stemmesedler var indlagte i konvolut og nedlagte i valgurnen, blandedes konvoluterne og optaltes. Der var 1031 konvoluter hvoraf 2 var tomme. Altsaa afgitt i alt 1029 godkjente stemmesedler, hvoraf 796 med ordet «Ja» og 233 med ordet «Nei».*²⁰⁾

Fremmøteprosenten denne gang kom ikke opp mot valget i august, men var likevel god i det 81,6 % avla sin stemme. I kommunene Sandnes/Høyland hadde altså 22,6 % stemt mot at prins Carl av Danmark ble

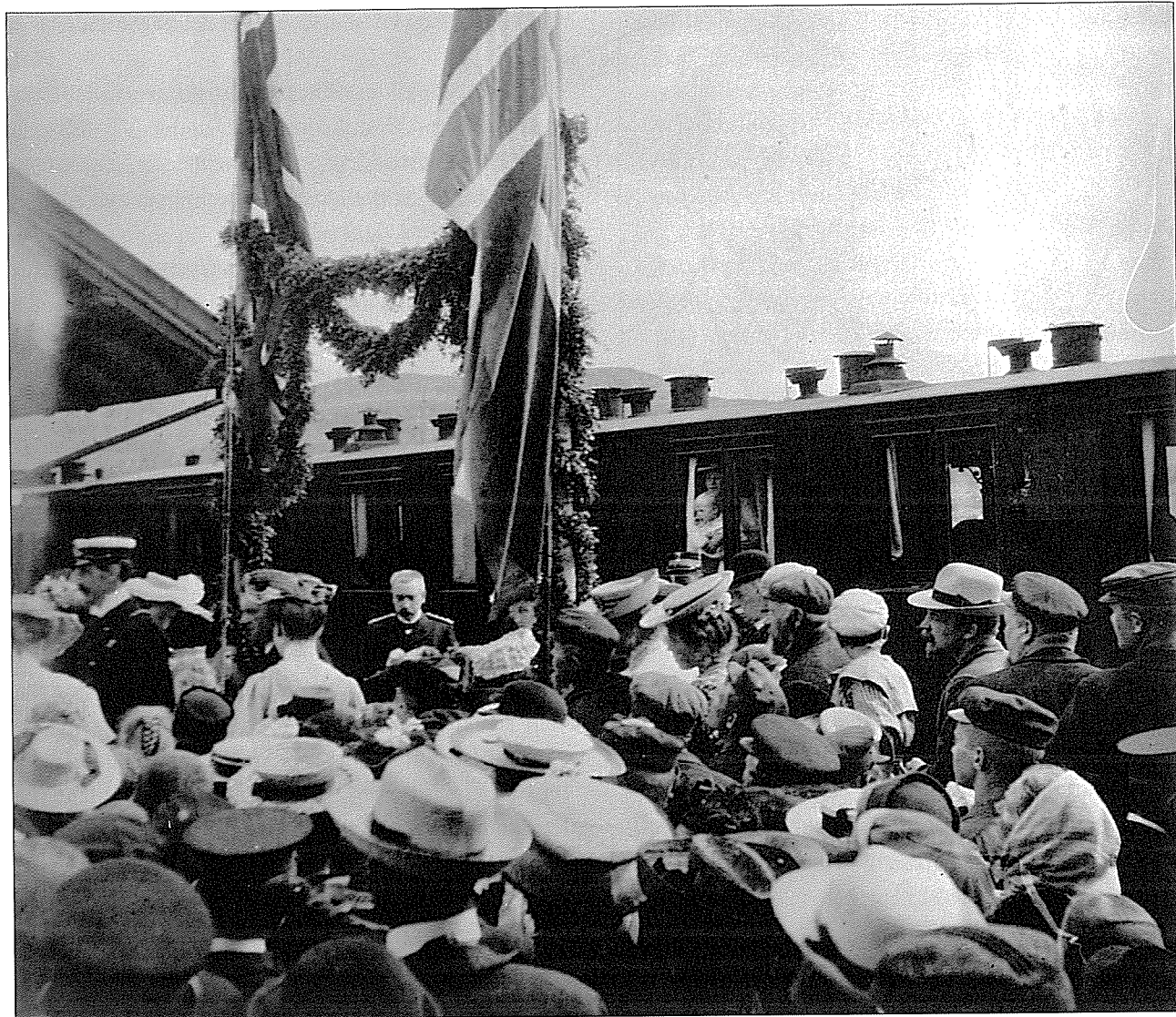
konge i Norge. På landsbasis var det tilsvarende tallet 21,0 %.²¹⁾

Sandnesdistriktet skilte seg altså ikke spesielt ut som et mulig republikansk område i landet. Vår tidligere nevnte avholdsforkjemper fikk neppe særlig stor oppslutning fra sine mange likesinnede i sitt syn på hoffets og kongens alkoholbruk.

Det var vel kanskje heller ikke å vente at et område der håndverkere, kjøpmenn, småindustri og bønder ennå rådde grunnen, skulle være særlig antiroyalistisk? Republikanske synspunkt ble stort sett forfektet av arbeiderklassen og radikale venstrefolk, og selv om det fantes en god del arbeidsfolk i Sandnes og omegn hadde de ennå ikke rukket å gjøre seg særlig gjeldende. Ved kommunevalget i 1903 fikk daværende arbeiderpartiforening en oppslutning på 15 % og valgt inn 3 representanter av 20 plasser i Sandnes.²²⁾

I denne sammenheng er det også interessant å kunne konstatere at medlem i valgstyret, Enok L. Stangeland, var en av byens kjente sosialister, faktisk karakterisert som sosialismens banebryter i Høyland. Han hadde vært med å stifte flere arbeiderforeninger, m.a. Jæderens arbeiderforening i 1904. Lederen av valgstyret, lensmann Lima hadde på sin side forsøkt å få dannet en «upolitisk» arbeiderforening som en slags motvekt mot radikale arbeiderforeninger.²³⁾

Sammenligner vi valgene i august og november 1905, så er det ved siden av alle ja-stemmene i august, frammøteprosenten lokalt som imponerer ved begge valg, men selvsagt mest ved augustvalget. (Som nevnt 93,8 % i august og 81,6% i november) Ved kommu-

På Sandnes jernbanestasjon, * Jærmuseet.

nevalget i 1903 var frammøteprosenten i Høyland 76,4%. På landsbasis ble frammøtet beregnet til henholdsvis 85,5 % i august og 73 % i november. ²⁴⁾ Den lokale viljen til å gjøre sin borgerplikt var så absolutt til stede. At bare menn hadde stemmerett på dette tidspunkt i Norge forkleiner ikke Sandnes- og Høylandsbuens innsats i så måte.

Ellers ser det ikke ut til at resultatet av novembervalget påkalte de store lokale reaksjonene i Sandnes og Høyland. Disse ble i det store og hele overlatt til Stavangeravisene som ganske så fornøyd konstaterte resultatet av valget. Senere ble spalteplassen viet større og mer omfattende presentasjoner av Norges nye konge og dronning. ²⁵⁾

Først da kongeparet året etter, 27. juni 1906 kom på besøk, ble det nye kongeparet virkelig hyllet i Sandnes. Vi gir ordet til Stavanger Aftenblads korrespondent som opplevde begivenheten:

«Allerede tidlig i morges merked man at noget særs var i vente. Flaggerne flagret paa alle stenger, og fæstkleddede folk fra byen og omegn strømmed gennem gaderne som aldrig før. Det var Sandnes som forbedte sig til at mottage Norges kongepar, og modtagelsen ble en stemningsfuld feststund – om end kort.

Da kongetoget til bestemt tid kjørte ind paa stationen, spilled godtemplarenes musikkorps nationalsangen, og folkemengden blottet hoderne. Kongen og dronningen traadte strax ud paa perronen, hvor de blev modtat af ordføreren O.C. Østraadt, mens kronprinsen kom til syne i et af kupeens vinduer.

Paa perronen opsat tribune var samlet kommune-styret, magistraten, samt en del af byens embeds- og bestillingsmænd. Ved indgangen til tribunen stod en del hvidkleddede yngre damer, turnforeningen danned ordensvern. Kongen og dronningen hilste paa samtlige fremmødte, som blev presentert af ordføreren. Kongen vexled noen ord med enkelte af kommune-styrets medlemmer. Fru bedriftslege Lund overrakte dronningen en vakker blomsterbukett.

Ordføreren holdt derpaa følgende tale: Deres majestæt, Norge konge, Deres majestæt Norges dronning! Det er med en følelse af dyb taknemmelighed og inderlig glæde, at Sandnæs bystyre og indvaanere for øvrig mødes med landets konge og landets dronning. Hvort hjerteligste ønske er, at det maa forundes vor konge, vor dronning og vor kronprinds til hvem der knyttes saa store forhaabninger, et langt, lykkelig og frugtbringende liv sammen med vort folk. I denne forbindelse vil jeg faa lov til at udbringe, et med 3 gange 3 hurra, ledsaget længe leve den norske kongefamilie!

Med høi klar røst takked kongen for den venlige modtakelse Sandnes havde gitt ham og hans hustru, og beklagede, at tiden ikke tillod nogen længre opphold. Kongen udtalte haabet om, at det ikke ville vare længe, før han fik anledning til at komme tilbage.

Bagefter spilled musikkorpsset kongesangen.

Kronprinsen var gjenstand for børnenes spesielle opmerksomhed og overrasktes flere buketter. Han vinkede ivrig til folkemengden, og saa var de 5 minutter, som den norske konge tilbragte i Sandnes forbi.

Kongen med følge besteg vognene og toget gikk til bestemt tid.

Ved Høilands station var Høilands herredstyre mødt frem ved kongefamiliens ankomst. Provst Ottesen talte paa herredstyrets vegne. ²⁶⁾

Dessverre ser det ikke ut til å foreligge en tilsvarende beskrivelse fra besøket på Høyland stasjon (Ganddal?) som den vi nettopp har sett fra Sandnes. Imidlertid foreligger talen til prosten, og den er vel verd å gjengi, høystemt som den er, og ikke minst fordi prosten på «sandnesisk» vis sier «du» til kongen.

Tale ved Kongens samt Dronningens og Kronprinsens Nærværelse paa Høilands Jernbanestation 27. Juni 1906

«Herre konge! Som Stedets Provst er der givet mig det ærefulde Hværv paa Høilands Herredstyres Vegne i dybeste ærbødighed at hilse Norges Konge Velkommen til os. Hav da afhelt og fuldt Hjerte Tak, Herre Konge, fordi Du kom til os – dobbelt fordi Du kom med den ofrende Kjærligheds Hilsen: Altfor Norge! Og saavære det os tilladt i dybeste Ærbødighed at ofre Dig igjen vor hele og fulde Kjærlighed idet vi hilse Dig med disse simple ord: Gud signe dig Haakon, Norges folkevalgte, kjære Konge, og give Dig at øve dit høie kald til din Ære og Glæde og til Folkets Vel! Og endnu Et: Gud Signe Norges ædle Dronning, Folkets Lyst og Glæde! Men endnu Et: Gud signe Norges unge Kronprins, Folkets lyseste Haab!» ²⁷⁾

Unionsoppløsningen og valgene i 1905 med påfølgende kongebesøk i 1906 hører til de store øyeblikk i Norges historie. Alle landets byer og distrikter var sjølsagte medspillere i begivenhetene. Vi har sett hvordan Sandnes by og Høyland herred løste oppgavene sine i forbindelse med unionsoppløsningen. Vi har også hørt litt om hvordan distriktets befolkning tok stilling til hendelsene i disse begivenhetsrike årene. Vi kan konstatere at begge kommunene og deres innbyggere tok oppgavene alvorlig og løste dem på beste måte.

Noter

1. Stavanger Aftenblad 01.08.1905
2. Stavanger Aftenblad 02.08.1905
3. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes og Stavanger Aftenblad 07.08.1905
4. Stavanger Aftenblad 08.08.1905
5. Stavanger Aftenblad 08.08.1905
6. Stavanger Aftenblad 11.08.1905
7. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
8. Interkommunalt Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
9. Stavanger Avis 14.08.1905
10. Jensen, M. 1963 *Norges historie. Unionstiden 1814–1905*. Universitetsforlaget, Oslo
11. Stavanger Avis 15.08.1905
12. Stavanger Avis 15.08.1905
13. Stavanger Aftenblad 14.08.1905
14. Jensen, M. 1963 *Norges historie. Unionstiden 1814–1905*. Universitetsforlaget, Oslo
15. Stavanger Aftenblad 06.11.1905
16. Stavanger Aftenblad 08.11.1905,
17. Stavanger Aftenblad 09.11.1905
18. Stavanger Aftenblad 10.11.1905
19. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
20. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
21. Jensen, M. Norges Historie. Unionstiden 1814–1905. Universitetsforlaget, Oslo
22. Johannessen, Dag (red.) 1988 *Hammar og Gauk. Gjennom krise og strid til velstand og samarbeid*. s. 24. Varmen forlag. Stavanger
23. Johannessen, Dag (red.) *Hammar og Gauk. Gjennom krise og strid til velstand og samarbeid* s. 22–25
24. Stavanger Aftenblad 24.11.1905
25. Stavanger Aftenblad 18.11.1905
26. Stavanger Aftenblad 27.06.1906
27. Simonsen, S. T. J. Ludvigsen, K. Rostrup, S. Sægrov m.fl. (red) 1976 *Sandnes. Bilder fra gamle dager*. Dreyer bok Stavanger.